HZ. PEYGAMBERİ ÖRNEK ALMAK VE SÜNNETE TÂBİ OLMANIN ANLAMI ÜZERİNE[1]

İlâhî öğretiler ile beşerî ideolojiler arasındaki en temel farklardan biri, ilâhî öğretilerin yaldızlı teoriler üzerine değil ilâhî muallimlerin, yani peygamberlerin örneklikleri üzerine bina edilmiş olmalarıdır. Vahyin bir beşer/peygamber vasıtasıyla insanlığa tebliğ edilmesinin yegâne hikmeti bu olsa gerektir. Bundan dolayı son ilâhî kitap müminlere Hz. Peygambere itaat etmelerini emretmiş,[2] peygambere itaatin Allah'a itaat olacağını belirtmiş,[3] Allah'ı sevmenin ve Allah'ın sevgisine nail olmanın peygambere tâbi olmaktan geçtiğini ifade etmiştir.[4] Kendilerine vahiy, sağlam muhakeme (hüküm) ve hidayet bahşedilen peygamberleri rehber edinmemizi (iktida) tavsiye eden Kur'an[5] İslâm Peygamberinin de Allah'a ve ahiret gününe iman eden insanlar için en güzel örnek olduğunu beyan etmiştir.[6]

Bu ayetler gereği Hz. Peygamberin ashabından itibaren Kur'an'a iman eden müminler arasında Hz. Peygambere itaati reddeden, ona tâbi olmaya karşı çıkan, onun rehberliğini ve örnekliğin kabul etmeyen herhangi bir kimsenin olamayacağı muhakkaktır. Ancak Hz. Peygambere itaatin manası, ona tâbi olmanın anlamı ve onu örnek/rehber edinmenin keyfiyeti hususunda Hz. Peygamberin hayatından itibaren ihtilâflar varolagelmiştir.[7]

Hz. Peygamberin vefatından sonra onun örnekliğini ve rehberliğini devam ettirmenin yolu onun sünnetine tâbi olmaya bağlanmıştır. Ancak aynı tartışmalar daha yoğun olarak sünnete tâbi olmanın anlamı üzerinde yaşanmıştır. Sünnete tâbi olmaktan maksat, örneklik kavramının aslî mahiyetinde olduğu gibi seçmeci davranarak Hz. Peygamberi örnek almak (teessi) mı, yoksa hiçbir ayırım yapmaksızın her konuda onu taklit etmek ve ona benzemeye çalışmak (teşebbüh) mıdır?

Bu tartışmalarda tarih boyunca kesin bir sonuca ulaşılmazken Hz. Peygamberin sünneti, bir taraftan günlük hayatın pratikleri içinde fiilî bir gelenekle nesilden nesile aktarılarak, diğer taraftan kadim bir gelenek olan rivayet geleneği ile hayatiyetini devam ettirmiştir.[8] Hicrî ikinci asır bu iki geleneğin ihtilâfına şahit olmuş[9], ancak sonunda sözün gücü uygulamayı aşarak rivayet geleneği fiilî geleneği yanına alıp İslâm düşüncesinin teşekkülüne yön vermiş, mezheplere ve fıkıh mekteplerine zemin hazırlamıştır. Sünnet ve hadis bilhassa her ikisinin de başına birer "ehl" kelimesi getirilince, yani Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Hadis hareketleri ortaya çıkınca, İslâm toplumlarını inşa eden geleneğin omurgasını oluşturmuş ve bütün yolları birleştiren ana yolun oluşumunu sağlamıştır.[10]

Ne var ki ana yol, sünnet üzerine bina edildiği hâlde sünnete tâbi olmanın ne demek olduğu hususundaki tartışmalar sona ermemiştir. Fiilî geleneğe bağlı kalanlar kısmen örnekliği (teessi) öne çıkarmaya çalışırken, rivayet geleneğinin mensupları taklitte (teşebbüh) ısrar etmiştir. Usûlcülerin Hz. Peygamberin davranışlarını beşer ve peygamber

sıfatlarına göre taksim etmesi,[11] âdet ve ibadetleri birbirinden ayırma gayreti[12] vazifeleri açısından sünneti tefrik etmeleri,[13] fakihlerin salt teşri açısından konuyu ele alıp sünneti, sünnet-i hüdâ ve sünneti zevaid;[14] nafile, mendup, müstehab, müekked, gayr-i müekked gibi kategorilere ayırması hukuk açısından kısmen işe yarasa da günlük hayatta herhangi bir değişiklik meydana getirmemiştir. Fıkıh söz konusu rivayetleri anlam ve muhteva bakımından disipline etmeye çalışırken rivayetlerin kendisi fıkıh olmuştur.[15] Böylece sadece sünnet ve hadisin kendisi değil, sünnet ve hadisin belli bir anlayış ve uygulama biçimi İslâm toplumlarının inşasında oldukça etkin rol oynamıştır.

İslâmiyet'in doğuşundan kısa bir müddet sonra dünyaya yayılmasında, yerleştiği bölgelerde sürekliliğinin sağlanmasında ve farklı kültür ve coğrafyalarda yaşayan mensupları arasında ortak bir kültürün oluşmasında sünnet ve hadisin rolü büyük olmuştur. Alfred Guillaume, İslâm'ın dünyaya yayılışının, bir ümmet meydana getirmesinin ve bu ümmetin fertleri arasında ortak bir kültür ve yaşama biçimi oluşturmasının hadisler sayesinde gerçekleştiğini söylemektedir.[16] Margoliouth, İslâm'ın köklü bir gelenek oluşturmasının hadislere borçlu olduğunu belirtirken,[17] Arnold hem İslâm'ın nasıl yayıldığını hem de etkin politik bir güce nasıl dönüştüğünü anlamak için hadisi bilmek gerektiğine dikkat çekmiştir.[18] Wensinck ise taşralı küçük bir topluluğa gelen İslâm'ın kısa bir süre içinde evrensel bir dine dönüşmesinin ve hemen arkasından da medenî dünyanın yarısına hükmeden siyasî bir organizasyon hâline gelişinin sırrının hadis tahlillerinde yattığını ifade etmiştir.[19] Wensinck'e göre hadis, Hz. Peygamberin söz ve davranışlarının gelişigüzel kaydedilmesinden ibaret değildir; hadis külliyatı tamamıyla bir kompozisyon arz etmektedir. Hadis, sadece tarihî bir veri değil, aynı zamanda Müslümanların bütün hayatını kuşatan bir olgudur. Müslümanların kulluk vazifeleri (ibadet), medenî hukuk (muamelât), ceza hukuku ve yargı sistemi (hudud ve ahkâm) ve aile hayatı ile ilgili düzenlemeler (nikâh ve talâk) hadislere dayanır. Kaldı ki İslâm fıkhı, kendisini sadece bu dört alanda sınırlandırırken hadis, yemek içmek gibi günlük işlerden her türlü sosyal ilişkiye varan bütün sahaları içine alır. Cennet, cehennem, haşr, kıyamet, mehdi, deccal vs. gibi her konuyu hadislerde bulabilirsiniz. Hatta bazı hadisler (fiten) dünyanın kaderini âdeta önceden belirlemiştir. Kısaca hadis Wensinck'e göre yaklaşık olarak Müslümanların her konudaki görüşlerinin bir deposu ve Müslüman zihniyetin bir aynasıdır.[20]

İslâm'ın tarihsel deneyimi ve bu deneyim içinde ortaya çıkan farklı ekolleri anlamada süreklilik ve değişim anahtar kavramlardır. Zira küçük bir şehir devletinden büyük imparatorluklara uzanan İslâm'ın tarihi aynı zamanda aktif bir değişim tarihidir. İlk asırlarda dinî, siyasî ve sosyal her meselede ortaya çıkan ihtilâflar bu değişime verilecek cevapla ilgilidir. 13. yüzyıla kadar imparatorluğun hızla genişleyen topraklarının birçok bölgesinde, insanların ekseriyeti henüz Müslüman olmadığı için en önemli mesele İslâm'ın sürekliliğini sağlamak olmuştur.[21] Bu sürekliliği sağlamak, her türlü değişime karşı direnmek yahut değişimleri İslâm'ın ana çerçevesinde tutabilmek için başlangıçtan günümüze kadar uyarlamacı ve muhafazakâr olmak üzere iki farklı tavırla karşı

karşıyayız.[22] İmparatorlukları kurma aşamasında pek çok yabancı teknikten yararlanan siyasî gelenek, İslâm düşüncesini açıklamada Yunan felsefesinden yararlanan fikrî gelenek ile Allah'ın aşkınlığına dayanan ve kısmen esnekliği esas alan sufî gelenek uyarlamacı tavra örnektir.[23] Yenilik ve değişime karşı güvensizliği esas alan muhafazakâr tavrın asıl amacı ise İslâm'ın ortaya çıkan başarılarını ve elde edilmiş kazanımlarını koruyarak sürekliliği sağlamaktır. İşte tarih boyunca sünnet ve hadis, İslâm'ın değişimlere karşı kullanılan en büyük mukavemet gücü olmuştur. Siyasî, fikrî ve sufî geleneğin attığı her adıma karşı hadis kullanılmıştır. Bir hadiste de formüle edilip ifade edildiği gibi artık her yenilik muhdes, her muhdes bidat, her bidat dalâlet ve her dalâletin insanı götürdüğü yer cehennemdir.[24]

Sünnet ve hadis bilhassa çöküş ve çözülme zamanlarında kurtuluş ideolojilerinin ana malzemesi olmuştur. Her çöküş anında yeniden yükselebilmek Asr-ı Saadete dönüşe bağlanmış, bu da Asr-ı Saadetin yaşayan belgeleri olan hadisin önemini arttırmıştır. Hadis, Asr-ı Saadeti sürekli şimdiki zamana taşıma gayretini ifade etmiş ve başlangıç döneminden uzaklaşan ümmeti kaynaştıran bir araç vazifesi görmüştür. Böylece ümmet, hadis sayesinde sürekli idealleştirilen ilk döneme olan mesafeyi kapatmaya çalışmıştır.[25] Burada hadis sadece her türlü değişime karşı mukavemet vazifesi görerek İslâm'ın sürekliliğini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda dünyanın her tarafında yaşayan Müslümanlar arasında bir inanç ve kültür birliği oluşturmuştur. Bu birliğin sadece inanç ve ibadetle değil; yemek içmek, giyim kuşam gibi temel ihtiyaçlardan hayatın en ince teferruatına kadar yansımış olması pek çok oryantalistin dikkatini çekmiş ve hadisi, İslâm toplumlarını tahlil edecek sosyal ve kültürel antropolojinin en temel kaynağı olarak görmelerine vesile olmuştur.

Alman oryantalistlerden J. Fück (1894-1974), İslâm'ın Mekke'deki mütevazı başlangıcından bir dünya dini hâline gelişine kadar ki gelişim sürecinde her durumda ayniyet arz eden bir kültürü nasıl meydana getirdiğini, araştırılması gereken önemli bir problem olarak görür. Farklı zamanlarda ve coğrafyalarda, kadim din ve kültürlerin etkisi sürmeye devam ederken, yerli hayatın alışkanlıkları, örf, âdet ve geleneklerine rağmen homojen, kendine özgü bir İslâm kültürü nasıl meydana geldi? Oldukça farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar farklı şekilde İslâmlaştıkları hâlde bu homojen İslâm kültürü kendini inşa etmeyi nasıl başardı.[26] Fück'e göre bu hayatî sorular, sadece inanç birliği ile izah edilerek geçiştirilemez. Hatta hayatın sivil, resmî, bireysel ve toplumsal bütün alanlarını kuşatan ortak zihnî bir tutum ve hayat tarzı olarak görülen bu kültür birliği, sadece Kur'an'la da izah edilemez. Ona göre, gerek tarihte ve gerekse günümüzde farklı şartlarda ve coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar arasındaki kültür birliğini, ortak zihnî tutum ve hayat tarzını sağlayan yegâne olay Hz. Peygamberin sünneti olmuştur. İslâm'ın simasına damgasını vuran ve İslâm dünyasında bugün her yerde gördüğümüz görüntüyü veren sünnettir. Ona göre İslâm'ın görülmemiş başarısı sadece Muhammed'in şahsiyetinin biricikliği ile izah edilmelidir. İslâm'ın özünde kök salan onun örnek hayatı olmuştur. Muhammed gücünü dayandığı doktrinden değil, yaşadığı örnek hayattan kazanır, orijinal Medine toplumunun kendine özgü karakteri, inandıkları Kur'an'dan çok peygamberin şahsiyetine dayanır.[27] George Makdisî'ye göre de İslâm, bu gücünü

oluşturduğu gelenekten almıştır. Geleneğin belkemiği ise hadisten başka bir şey değildir.[28]

Sünnet ve hadisin tarihsel gücü ile ilgili bu tespitlerin bir kısmının genellemeci veya indirgemeci bir yaklaşımı yansıttığı açıktır. Ancak sünnet ve hadisin, gerek İslâm düşüncesinin şekillenişinde gerekse İslâm toplumlarının inşasında en aktif rolü oynadığı da bir gerçektir. Sünnetin değil de belli bir anlayışı ve uygulayışının tarihte oynadığı rolü sorgulamak isteyenlerin sürekli başa dönerek sünnetin hüccetliğini ve dindeki yerini ele almaktansa şu sorular üzerinde durması gerekir.

Din, Medine ve medeniyet bağlamında sünnet ve hadisin İslâm toplumlarının inşasında rolü ne olmuştur? Sünnet ve hadis, İslâm toplumu olarak ortaya koyduğumuz tasavvurlara ve eserlere nasıl yansımıştır? Sünnet ve hadis, İslâm'ın sürekliliğini sağladıysa, bu sürekliliğin kendi tabiî mecraında oluştuğunu söyleyebilir miyiz? Sünnet ve hadisin farklı kültür ve coğrafyalarda yaşayan İslâm toplulukları arasında homojen bir kültür meydana getirdiği doğru mudur? Doğru ise bu her bakımdan istenen bir şey midir? Birleştirici bir unsur vazifesi gördüğü gibi ayrıştırıcı bir yönü de olmamış mıdır? İslâmiyet'i en üst aidiyet unsuru olarak gören kavimlerin müştereken inşa ettikleri değerlerin oluşumunda sünnet ve hadisin fonksiyonu ne olmuştur? Sünnete tâbi olmak ve Hz. Peygamberi örnek almak konusundaki tartışmalar hadis rivayetinin sorunları ve bu rivayetlerin anlaşılması ve yorumlanması ile ilgili problemler ile hadis ve sünnet tarafından inşa edildiği söylenen ümmetin dinî, siyasî ve sosyal problemleri arasında bir ilişki var mıdır? En önemlisi, medeniyet bir kültürün inanç ve ahlâk cephesi olduğuna göre hadis, İslâm medeniyetinin iman ve ahlâk yapısına ne derece şekil verebilmiştir? Şekil verdiyse iman ve ahlâk konusundaki yanlışlıkların sünnete ittiba ve Hz. Peygamberi örnek almanın anlamı konusundaki yanlışlıklarımızla bir ilişkisi var mıdır? Son olarak, tarih boyunca sünnet ve hadisin âdetlerimize yön verdiği kadar ibadetlerimize de yön verdiğini, şer'î ahkâma rehberlik ettiği kadar bireysel ve sosyal ahlâkımıza da rehberlik ettiğini söyleyebilir miyiz? Başka bir ifade ile bizden istenmediği hâlde günlük hayatın en detaylı formlarına yansıyan sünnet, İslâm toplumlarının ahlâkına ne derece yansımıştır?

Bu sorulara verilecek cevaplar; sünnet ve hadisin dinde, bireysel ve toplumsal hayatın dönüşümünde, sosyal hayatın oluşumunda, kültür ve medeniyetin inşasında ne derece etkin rol oynadığını gösterecektir. Bu tebliğin asıl amacı ise sünnete ittiba ve Hz. Peygamberin örnekliğine dair anlayış ve uygulamalarımız çerçevesinde son sorunun cevabını aramaktır.

Sosyal ve kültürel antropolojinin verileriyle Müslümanların tarihte ve günümüzde iman ve ibadet anlayışları, dindarlık ölçüleri ve ahlâk telâkkileri incelendiğinde, mümin birey ve inançlı toplumların herhangi bir örnek ve rehbere muhtaç olmadığı konularda Hz. Peygamberin örnekliğine ve rehberliğine baş vurdukları kadar, asıl örnekliğine ve rehberliğine muhtaç olduğu hususlarda ona pek müracaat etmedikleri anlaşılmaktadır. Elbette bunun dinî, siyasî, sosyal, psikolojik ve sosyolojik pek çok sebebi olmakla birlikte asıl sebepleri nübüvvet ve risalet anlayışlarında, Hz. Peygambere bakış açılarında, onu örnek almanın ve sünnetine tâbi olmanın ne anlama geldiği konusundaki yanlışlıklarda yatmaktadır. Şimdi bu sebepleri kısaca maddeler hâlinde zikredelim:

1. Hz. Peygamberin örnekliğini ve sünnete tâbi olmanın anlamını doğru tespit edebilmek için öncelikle nübüvvet ve risalet müessesesini, Hz. Peygamberin gönderiliş gayesini, tebliğ etmekle mükellef olduğu bilgilerin alanını ve deruhte ettiği vazifeleri çok iyi bilmek gerekir. Her şeyden önce hadis diye uydurulan bir sözde ifade edildiği gibi[29] insanlığın peygamber için yaratılmadığı, bilâkis Kur'an'ın ısrarla vurguladığı gibi peygamberin insanlar için gönderildiği[30] unutulmamalıdır. Peygamberin hukukçu, ziraatçı, tabip, kimyager olmadığı; bize tıp[31] ziraat, fizik, kimya, öğretmeye gelmediği, ancak onun sergilediği hayat tarzı içinde her meslekten insan için ilke ve prensipler bulunduğu bilinmelidir.[32] Onun örnekliğini tespit ederken asıl vazifesinin yaratılışın nasıl başladığını (bedu'l-halk) ve nasıl biteceğini (kıyamet) bildirmek değil, yaratılmışların hidayet ve saadeti ile ilgili esas ve prensipleri ilân etmek olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. O takdirde Hz. Peygamberin büyüklüğü bir hadiste ifade edildiği gibi[33] sineğin kanadında tespit ettiği anti mikropta değil, kızgın çölün bereketsiz toprağında meydana getirdiği toplumun dinamiklerinde ve o toplumu her türlü manevî mikroptan nasıl arındırdığında (tezkiye) aranacaktır. Onun örnekliği ve rehberliği acve hurmasının hangi hastalıklara şifa olduğunu tespitte değil,[34] hastalıklı kalpleri nasıl tedavi ettiğinde aranacak ve onun bedenleri tedavi eden biri (tabibu'l-ebdan) olmayıp, ruhları ve kalpleri tedavi eden bir doktor (tabibu'l-kulûb) olduğu bilinecektir. Hatta onun örnekliği ve rehberliği doğru anlaşıldığında büyüklüğü, Burak ile semaya nasıl yükseldiğinde (uruc), yedi kat gökte nasıl dolaştığında değil, aşağıların aşağısına yuvarlanmış insanlığı yüksek değerlere nasıl kavuşturduğunda veya getirdiği değerlerin, insanlığın süflî bir hayattan ulvî bir hayata yükselişi için nasıl miraç vazifesi gördüğünde aranacaktır.[35]

2. Hz. Peygamberin örnekliği ve sünnete ittiba konusundaki yanlış anlayışların bir sebebi de sünnet ve hadisin mahiyetiyle ilgili tartışmalardır. Sünnet ve hadisin mahiyeti, epistemolojik değeri, Kur'an ve vahiy ile olan irtibatı, hüccetliği ve bağlayıcılığı başlangıçtan günümüze kadar polemik konusu yapılmış, yapılmaya da devam etmektedir. Önemine binaen konu, fıkıh usûlüne ait her eserin bir bölümünü teşkil ettiği gibi pek çok müstakil esere de vücut vermiştir. Bilhassa 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslümanların üzerinde en çok tartıştığı konular arasına girmiştir. Ancak tartışmanın her iki ucunda bulunanlar, her defasında konu ile ilgili bilgileri tekrar etmekten öteye geçememişlerdir.

Aslında mahiyeti itibarıyla sünnet, ilâhî olanı beşerî düzlemde temsil etme ameliyesidir. Başka bir ifadeyle ilâhî olanın Allah tarafından bir beşer/peygamber aracılığıyla beşerî düzleme taşınması projesidir. Ancak sünnet, tarih içinde bunun tersi bir işleme, yani beşerî olanı ilâhîleştirme ameliyesine tâbi tutulmuştur. Bu açıdan bakıldığında, ilâhî olan adına sünneti toptan reddedenlerle, sünnete ait en küçük birimleri dahi tarih üstü kabul ederek, takdis edenlerin din anlayışlarında çok büyük bir fark görülmemektedir. Zira sünneti toptan reddedenler ya ilâhî olanın beşerîleştirilmesine karşı çıkıyorlardır ya da söz konusu beşerîleştirme yetkisini Allah'ın belirlediği bir peygambere değil de ona muhatap olan her ferde vermek istemektedirler. Ancak bunlardan birincisi, ilâhî vahyin

bir beşer vasıtasıyla gönderilmesini anlamsız kılmakta, diğeri ise ya ilâhî olanın beşer elinde anlamsızlaşıp buharlaşmasına ya da hayatın ve insanın aleyhine katı ilkelere dönüşmesine yol açmaktadır. Sadece sünneti değil, sünnete ait en küçük birimleri/rivayetleri dahi takdis edenlere gelince bunlar da birinci açıdan, yani ilâhî olanı beşerîleştirmeye karşı çıkmak açısından toptan reddedenlerle aynı görüşü savunmuş oluyorlar. Ancak bunların farkı, beşerî olanı da ilâhîleştirerek dinin beşer boyutunu tamamen ortadan kaldırmış olmalarıdır. Oysa mahiyet itibarıyla sünnetin bir beşer/peygambere dayandığı unutulur, sünneti bize taşıyan rivayetlerin metinleşmesinde insan faktörü de göz ardı edilerek hep ilâhî olana göndermede bulunulursa İbn Haldun'un ifadesiyle kültürün sayısız mukaddesleri olur; iman yapısı ile ilgisi olmayan pek çok şey dinî hüviyete bürünmüş olur. Bir kültürün mukaddesleri ne kadar çok olursa yaşanabilir bir medeniyete dönüşmesi de o kadar çok zor olur.[36]

3. Meşhur Tatar âlimi Şihabuddin Mercanî'ye göre İslâm Peygamberinin en büyük mucizesi, onun getirdiği mesaja uygun olarak ortaya koyduğu hayat tarzıdır. O, bu mucizeyle yeryüzünün en bereketsiz topraklarında en bedevî toplumdan en medenî toplumunu meydana getirmiştir. Mercanî bu görüşünü şöyle bir örnekle açıklar: "Kur'an hafızı olduğunu iddia eden üç kişiden birisi hafız olduğunu ispat etmek için birkaç adil şahit getirse, diğeri keramet göstererek Kur'an'ın harflerini ve sayfalarını konuşturarak hafız olduğunu onlara söyletse, üçüncüsü ise Kur'an'ı Fatiha'dan Nas'a kadar ezberinden okusa bize düşen üçüncüye itibar etmektir." Binaenaleyh Rasul-i Ekremin, getirdiği mesaja uygun olarak yaşamış olması, örnek bir hayat sergilemesi, rivayet kitaplarının nübüvvetini ispat sadedinde yer verdikleri bütün mucizelerinden daha üstün ve daha muteberdir.[37] Bu sebepledir ki Kur'an-ı Kerim onu, insanlığa numune-i imtisal olarak takdim ederken azim bir ahlâk üzere olduğunu da ilân etmiştir.[38] Ancak sünnete ittiba çerçevesinde bu örnek hayatın ve bu azim ahlâkın İslâm toplumlarına nasıl rehberlik ettiğini anlamak için başa dönerek, yani sünnet ve hadisin kaynağı olan Rasul-i Ekreme dönerek şu soruyu sormak gerekir: Hz. Peygamberin tutum ve davranışlarına yön veren, Kur'an'ın sözünü ettiği azim ahlâkın ilkeleri midir, yoksa azim ahlâkın asıl belirleyicisi söz konusu tutum ve davranışların kendisi midir? Başka bir ifade ile ahlâk mı Hz. Peygamberin davranışlarını belirlemiştir, yoksa Hz. Peygamberin davranışları mı ahlâkı belirlemiştir? İşte bu iki soru ve bunlara verilecek cevaplar, hem sünnete tâbi olmak ve Hz. Peygamberi örnek almanın farklı anlamlarını ortaya koyacak, hem de sünnet-ahlâk ilişkisi konusunda daha önce sorduğumuz soruların cevabını bulmamıza yardımcı olacaktır.

Tarihte ikinci görüş, yani Hz. Peygamberin her türlü söz ve davranışının ahlâkı belirlediği şeklindeki görüş ağırlık kazanmış ve Hz. Peygambere benzemeye çalışmak (teşebbüh) örnek almaya (teessi), yani taklit ittibaya tercih edilmiştir.

Fakih ve usûlcülerin tasnifleri kitapların sayfalarında kalmış, hatta bu düşünce usûl yazarı musannifleri de etkilemiştir. Meselâ İslâm düşüncesinin kendisinden önceki dönemini yorumlayarak kendisinden sonraki dönemlere şekil vermekte oldukça etkili olan Gazalî yirmi bir yaşında, usûle dair kaleme aldığı *el-Menhul* adlı eserinde, uyulması gereken sünnetin alanını genişleterek, her fiilinde Hz. Peygambere benzemeyi (teşebbüh) sünnet

telâkki eden anlayışa karşı çıkmış ve şöyle demiştir: "Bazı hadisçiler her fiilinde peygambere benzemeyi (teşebbüh) sünnet zannettiler ki, bu oldukça yanlıştır".[39] Gazalî burada Hz. Peygambere benzemek (teşebbüh) ile onu örnek almayı (teessi) tefrik eder. Ona göre bir emire itaat etmek, emirlerini yerine getirmek (imtisal); o bağdaş kurup oturduğunda bağdaş kurarak oturmak, o yattığında yatmak demek değildir. Hz. Peygamberden mücerret olarak bir fiilin sadır olması, bu fiilin yapılmasını bildiren bir karine olmadıkça bizim için vücup ifade etmez. Böyle bir karine olmadığı zaman da bakılır eğer söz konusu fiil; yemek içmek kalkmak oturmak, yaslanmak gibi mutat bir davranış ise hiçbir hüküm ifade etmez.[40]

Gazalî *el-Mustasfa*'sını kaleme aldığında sünnet anlayışında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Orada da Hz. Peygamberin kasdını öğrenmeden, mücerret fiillerin örnek alınamayacağını, bu kasdın da ancak sözlü yahut hâl karinesiyle anlaşılabileceğini ifade etmiştir.[41] Gazalî aynı eserinde, Hz. Peygamberi tazim etmenin vacip olduğunu, tazim etmek için de onu her fiil ve davranışında örnek almak gerektiğini savunanlara cevaben şöyle demiştir. "Bir kralı tazim etmek onun emir ve yasaklarına boyun eğmekten ibarettir; yoksa o bağdaş kurup oturduğu zaman, bağdaş kurup oturmak, sedire oturduğunda sedire oturmak değildir. Hz. Peygamber bazı şeyleri nezretmişse bizim de aynı şeyleri adamamız gerekmez. O bir şey satmış yahut satın almışsa bizim de aynı şeyi satmamız veya satın almamız ona tazim olmaz."[42]

Ne var ki aynı Gazalî, Şam'da ikamet ederken kaleme aldığı *Kitabu'l-Erbain fî Usûli'd-Din* adlı eserinde bu fikrinden tamamen vazgeçmiştir. Artık onun gözünde teessi (örnek almak) ile teşebbüh (benzemek) karışmış, taklit ile ittiba arasında hiçbir fark kalmamıştır. Sünneti uygularken âdet-ibadet ayırımı yapmak ise ona göre sünneti anlamamak olmuştur.

Gazalî'nin bu kitapta yazdıklarına göre, dinin onuncu aslı sünnete ittibadır. Sünnete ittiba ise âdet-ibadet ayrımı yapmadan Hz. Peygamberi, her türlü harekât ve sekanatında örnek almaktır. Yeme içme, oturma kalkma, uyuma ve konuşma şeklinde dahi ona uymayı sünnet kategorisi içinde değerlendiren Gazalî, "Ben peygambere ittiba derken, sadece ibadet ile ilgili konuları kastediyor değilim. Taabbudî konularda sünneti ihmal zaten kabil-i imkân değildir. Mutlak ittibadan (el-ittibau't-tam) söz edebilmek için bütün âdetlerde de Hz. Peygambere uymak gerekir."[43] der.

Usûle dair eserinde Hz. Peygamber bağdaş kurup oturduğu için bağdaş kurup oturmayı sünnet olarak değerlendirenlere şiddetle karşı çıkan Gazalî, *el-Erbain'*de bırakın şalvar giymeyi, sarık sarmayı veya tırnak kesmeyi; şalvarı oturarak giymeyi, sarığı ayakta sarmayı, elin tırnaklarını keserken şehadet parmağı ile başlayıp baş parmakla bitirmeyi[44] ayağın tırnaklarını keserken de sağ ayağın küçük parmağı ile başlayıp sol ayağın küçük parmağı ile bitirmeyi sünnet olarak telâkki etmektedir. Dahası Muhammed b. Eslem'den Hz. Peygamberin karpuz yediğini bilmediği için karpuz yemediğinden dolayı sitayiş ile söz etmekte, ayaklarına mest giyerken unutup sol ayakla başladıkları için kırk ölçek buğdayı keffaret olarak ödeyenleri meth ü sena etmektedir. Gazalî, "hangi amellerde

sünnete ittiba gerekir" sorusuna ısrarla "sünnet (hadis) varit olan her konuda", diye cevap verir. Ona göre, meselâ tıp konusunda tabiplik taslayan Muhammed b. Zekeriyya er-Razî'nin tavsiyelerine uyup da yüceler âleminin bütün sırlarına vâkıf olan Hz. Peygamberin tavsiyelerine uyulmaması doğru bir davranış olarak addedilemez.[45] Sadece tıbba dair tavsiyelerine değil, bu tavsiyelerde önerilen zamanlara dahi riayet gerekir. Meselâ kan aldırmak sünnettir. Ancak bunu salı günü aldırmak ikinci bir sünnettir. Zira Hz. Peygamber bir hadisinde "Her kim on yedisine geldiğinde salı günü kan aldırırsa bu onun için bir yıllık tedavi olur."[46], diğer bir hadisinde ise "Her kim çarşamba ve cumartesi kan aldırır da alaca hastalığına yakalanırsa sadece kendi nefsini kınasın."[47] buyurmuştur. Hatta Gazalî'nin anlattığına göre bazı hadisçiler bu hadis zayıftır diyerek cumartesi kan aldırmış ve alaca hastalığına yakalanmışlardır. (Bunlardan biri) gece rüyasında Rasulullah'ı görmüş ve hâlini ona şikâyet etmiştir. Hz. Peygamber kendisine neden cumartesi kan aldırdığını sorunca "Zira senden bu hadisi nakleden zayıf bir ravidir.", diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber de "Olsun neticede o, bu hadisi benden nakletmiyor mu?", diye karşılık verince hadisçi tövbe etmiş, Allah Rasulü de şifa için dua etmiş ve sabah kalktığında sağlığına kavuşmuştur.[48]

Gazalî'nin, *el-Mustasfa'*da bir rivayetin kabul edilmesi için sıraladığı şartlardan ayrılıp zayıf hadislere pirim veren rüyalara itibar etmesinin sebeplerini ve sünnete ittiba konusundaki görüşlerinde köklü değişikliklerin mantığını bütünüyle burada irdeleme imkânına sahip değiliz. Ancak bunun en açıklanabilir izahı kanaatimizce selâmet limanı olarak gördüğü tasavvufî düşüncedir. Zira ehl-i tasavvuf, her davranışı şuurlu hâle getirmeyi, anlamsız bir alışkanlık ve tekrar olmaktan çıkarmayı gaye edinmiştir. Bunu da sebep ve hikmetlerini araştırarak aklîleştirmek yolu ile değil, en yüce örnek (el-meselu'l-ulya) yolu ile gerçekleştirmek istemişlerdir. Bu en yüce örnek de Hatemu'l-Enbiya Hz. Muhammed'den başkası olamazdı.

Gazalî'ye göre bu şekilde âdet-ibadet ayırımı yapmadan Hz. Peygambere her türlü harekât ve sekenatında uymak anlamında sünnete tâbi olmak, insanın ruhu, kalbi ve davranışları arasında tabiî bir dengenin oluşmasını sağlar. Zira fenomen alan ile ilâhî/kutsal alan, başka bir ifade ile mülk ve melekût arasında yakın bir ilişki vardır. Aynı yakın ilişki insan vücudunun organları (cevarih) ile insan kalbinin durumu arasında da söz konusudur. Kalbin hâli, fiziksel varlığın dış etkenlerinden derin bir şekilde etkilenir. Kalp, eşyanın tabiî görüntüsünü veren ayna gibidir. Ancak bu aynanın tabiî görüntüyü vermesi için cilâlanmış olması, aydınlatılmış ve uygun bir dengede tutulmuş olması gerekir. Kalbin cilâsı nefsin her türlü kötülükten korunmasına bağlıdır; parlaklığı ve aydınlığı zikir ve marifet ile elde edilir; zikir ve marifet ise ancak sünnete uygun ibadet ile gerçekleşir. Bütün bunlardan başka kalbin tabiî bir dengede tutulması gerekir. Zira insan vücudunun bütün organları bir denge kanununa tâbidirler. Gazalî, aynı eserinde sünnete bu şekilde tâbi olmanın nefsi kötülüklerden korumak gibi gizli bir anlamı yanında, bazı hikmetlerinin de anlaşılamayacağını savunur. Zira dünyada pek çok şey vardır ki ancak kendi gerçekliğinin bilgisi ile bilinir. Binaenaleyh sünnet olan her davranışın arkasındaki hikmet, insan zihni tarafından kolay kolay anlaşılamaz. Zira peygamberin her davranışı nübüvvetin nuru ile yönlendirilmiştir. Eğer peygamber iki davranıştan birini diğerine tercih ediyorsa nübüvvetin ışığı ve melekût âleminden

kendisine vahyedilen bilgi ile yani, gerçekliğin bilgisini elde ettiği için öyle hareket etmiştir.[49]

4. Usul, fıkıh ve kelâm âlimlerinin çabalarına rağmen ehl-i hadisin sünnete ittiba konusundaki anlayışının ağırlık kazanmasının birtakım sosyolojik sebepleri de yok değildir. Hatta Ziya Gökalp bu hususu hars ve medeniyet kavramları ile izah etmiştir. Gökalp'e göre hadisten kelâma ve fıkha geçiş harstan medeniyete çıkıştır. Ehl-i hadisin bidayette tefakkuhu kabul etmemesi, henüz hars ile medeniyetin karışmamasından kaynaklanmıştır. Ona göre sadece hadis değil, bütün İslâmî ilimler başlangıçta sadece hars mahiyetinde müşahhas ve canlı iken, bilâhare mücerret ve zihnî ilimler teşekkül etmiştir. Zira henüz kavimler arasında ihtilâf başlamadığı için bunların harsî bir marifet hâlinde kalması kâfi gelmiştir. Fakat bu ihtilâf başladıktan; mantık, riyaziyat ve mabedettâbia (metafizik) gibi mücerret ilimlere ülfet husule geldikten sonra ananeden ziyade akla kıymet verilmeye başlamıştır. Gökalp'e göre işte bu noktada ehl-i hadis tefakkuha başlamış, müteşabihatın bile teviline gidilmiş ve kelâm ilminin doğması bir zaruret olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir ifade ile dinin medenî bir mantığa tâbi tutulması, harsın inhilâline sebep olmuştur.[50] Bu tespit her açıdan doğru kabul edilse dahi ehl-i hadisin tarih boyunca savunduğu sünnet anlayışı göz önünde bulundurulursa, harsın inhilâle uğradığı söylenemez. Kaldı ki dinin medenî bir mantığa tâbi tutulması, ehl-i hadisin teşekkülünden önce değil sonradır. Bilâkis ehl-i hadis, hadisin tabiî tarihi içinde başlayan bu harekete bir itiraz ve başkaldırıdır. Ancak tarih içinde dışa karşı kelâm, içe karşı hadis kullanılmıştır.

5. Yeryüzünde İslâm Peygamberi kadar bütün söz ve davranışları, hayatının en ince teferruatı tarih sayfalarına kaydedilen başka bir şahsiyet olduğunu bilmiyoruz. Yine yeryüzünde İslâm ümmeti kadar, peygamberinin ağzından dökülen hikmetli sözleri ve onun tarafından sergilenen örnek tutum ve davranışları sonraki nesillere aktaran ve bunu aktarmak için yüz binlerce cilt literatür oluşturan başka bir ümmet tanımıyoruz. Ne var ki sözlü ve yazılı kültürle oluşan bu malzemenin çokluğu, bazen asıl mesajın buharlaşmasına ve kaybolmasına sebep olabilir. Onun hayatını ve çalışmalarını anlatan tarih ve siyer kaynakları, fizik ve ahlâkî özelliklerini tasvir eden delâil ve şemailler, ona olan aşkımızı ve sevgimizi ifade eden naatlar, mevlitler ve hilyeler, nihayet onun söz ve davranışlarını nesilden nesle rivayet eden camîler, müsnedler, sünenler, mucemler, musannefler ve bu eserlerde yer alan rivayetleri denetlemek için oluşan rical, tabakat, cerh ve tadil ile ilgili çalışmalar ve daha burada zikretmediğimiz sayısız telifler ve tasnifler hep onun sünnetini ve mesajını bize ileten araçlardır. Gerek onu bize anlatan kaynaklara ve gerekse onun sünnetinin sözlü ve yazılı malzemeleri olan hadislere karışan yalan yanlış bilgiler, yahut ona ait bilgileri bize aktaran ravilerin eksiklik ve yanlışlıkları mesajın sapmasına ve topyekûn ortadan kalkmasına yol açmamıştır. Ancak gerek sözlü rivayet işinde ve gerekse bu rivayetlerin metinleşme aşamasında insan faktörünün getirdiği eksiklikler ile birlikte bu muazzam bilgi yığınını değerlendirebilecek metot yokluğu veya yanlışlığı, mesajının anlaşılmasına değil daha çok karışmasına ve hatta buharlaşıp yok olmasına yol açabilir. Binaenaleyh Rasul-i Ekreme itaat etmek, ona tâbi olmak, onu rehber edinmek ve örnek almak demek herhâlde herhangi bir hadis kaynağını alıp orada söylenenleri harfiyyen tatbik etmek olmadığı aşikârdır. Ancak aşikâr olan bir husus daha var ki, o da bu kaynaklar bugün hâlâ onun rehberliğini ve örnekliğini bize

anlatan eserler olarak karşımızda durmakta ve insanlar söz konusu rehberliği anlamak ve Rasul-i Ekremin bize dönük yüzünü tespit etmek için bu muazzam külliyata başvurmaya devam etmektedir. Ne var ki, gerek elimizdeki hadis kaynakları ve gerekse bu kaynakların anlaşılması için kaleme alınmış devasa şerhler, her seviyeden okuyucuya bu imkânı vermemekte, hatta bu rehberliği anlamak için söz konusu eserlere müracaat edenler her defasında bilgi ve rivayet yığını içinde kaybolmakta ve sukût-i hayale uğramaktadırlar. Bu hâl karşısında bazıları hadis kitapları okumanın doğru olmadığını, yapılması gereken şeyin bu kitaplardan hareketle kaleme alınmış fıkıh ve ilmihal kitaplarına sarılmaktan başka bir çare olmadığını ifade etmekte, bazıları da bizzat rivayet malzemesinden Rasul-i Ekremin rehberliğini tespit etmeye kalkışmakta ve sonunda rivayet sayısı kadar farklı uygulamalar ortaya çıkmaktadır. Binaenaleyh sünnetin hadise indirgenmesi, her hadisin sünnet hatta sünnetler ihtiva ettiği görüşü, hadislerin bütünlük sorunu ve hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında yaşanan metodoloji sorunu, Hz. Peygamberin örnekliği ve sünnete tâbi olmanın doğru anlaşılmasını engelleyen önemli faktörlerdir. Şimdi de bu hususlara sünneti bize taşıyan rivayetler açısından kısaca değinelim:

a) *Sünnetin hadise indirgenmesi:* Bilindiği gibi Hz. Peygamberin sünneti, fiilî ve rivayet olmak üzere iki farklı gelenekle sonraki nesillere aktarılmıştır. Ancak ikinci asrın sonlarından itibaren rivayet geleneği fiilî geleneği denetlemeye başlamış, daha önceleri hadis sünneti taşıyan bir malzeme iken, bilhassa ehl-i hadisin gayretleriyle rivayet dönemlerinde her hadisin sünnet olduğu, yahut sünnetler ihtiva ettiği fikri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Binaenaleyh hadisler tasnif edilirken bazen sünnet/örneklik ihtiva edip etmediğine bakılmadan, ihtiva ettiği varsayılan sünnetler tefrik edilmeden tasnif edilmiştir. Bu sebeple sözgelişi Allah'ı sevmek, peygamberleri sevmek ve Arap'ı sevmek ile ilgili hadisler iman bölümlerine girmiş ve hatta ehl-i hadisin imanın şubeleri ile ilgili eserlerinde yan yana yer alabilmiştir.[51] *El-hayau mine'l- imân* (haya imandandır) hadisi[52] ile *el-bezazetu mine'l-iman* (kötü ve pejmürde giyinmek imandandır) hadisi de yine iman bölümlerinde birlikte zikredilebilmiştir.[53] Temizliğin imanın yarısı olduğunu bildiren hadisle[54] kulleteyn miktarı suyu hiçbir necasetin kirletemeyeceğini ifade eden hadisin[55] aynı kategoride yer almasının sebebi de bu olsa gerektir. Yemekten sonra ellerimizi yıkamak ile[56] ellerimizi yıkamadan önce parmaklarımızı yalamanın eşit derecede iki ayrı sünnet olarak telâkki edilmesi de bundandır.[57]

b) *Hadislerin bütünlük sorunu:* Hz. Peygamberden rivayet edilen her sözü veya onun hakkında sözlü olarak ifade edilen her hadiseyi pek çok kareden oluşan bir resme benzetecek olursak her hadisin veya her hadisenin bütün kareleri tamamlanmış, resmini bize veren herhangi bir hadis kitabı mevcut değildir.[58] Bu açıdan bakıldığında hadis kaynakları resmi tamamlayan kareleri ihtiva etmek açısından hiç kimsenin müstağni kalamayacağı eserlerdir. Ancak her bir kareyi, resmin kendisinin yerine koyarak peygamber adına değer üretmek doğru olmasa gerektir. Bunu söylerken her resmin bütün karelerini doğru olarak bulabileceğimizi kastetmiyorum. Resmin kareleri tamamlandıktan, yahut var olanları bir araya getirdikten sonra da yapılacak işler vardır.

Öncelikle hiçbir karesi boş kalmayacak şekilde resmin tamam olup olmadığına bakılmalı, resme ait olmayan kareler dışarıda bırakılmalıdır. Çeşitli hadis ilimlerinden de yararlanarak her kare kendi yerine konulmalıdır. Yer değiştirmiş karelerin bir resmi ifade etmeyeceği bilinmelidir. Ayrıca her karenin resimdeki yeri resmin üzerinde yer aldığı pano ile birlikte değerlendirilmelidir. Resmin kendisi panoya ait değilse, hiçbir karenin kıymet-i harbiyesi yok demektir. Son olarak boş kareler rivayet dışı malzemelerle tamamlanmalıdır.[59]

Hadislerde bütünlük sorununu çözmek için sadece aynı hadisin bütün tariklerini toplamak yetmez; ayrıca kavramsal bütünlük, konusal bütünlük, hadis-sünnet bütünlüğü, Kur'an-sünnet bütünlüğü açısından değerlendirilmeli ve gai yoruma tâbi tutulmalıdır.

Kaynaklar:

- [1] Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Üçüncü Bine Girerken İslâm Sempozyumu, Ankara 28-29 Nisan 2000.
- [2] 3. Âl-i İmran, 32, 132; 5. Maide 92 vd.
- [3] 4. Nisa 80.
- [4] 3. Âl-i İmran 31.
- [5] 6. En'am 89-90.
- [6] 33. Ahzab 21.
- [7] Bu konuda geniş bilgi için bk. Erul, Bünyamin, *Sahabe'nin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 2000.
- [8] Ahmed, İmtiyaz, *Delâilu't-Tevsîki'l-Mubekkir li's-Sünneti ve'l-Hadîs,* 52-68.
- [9] İmam Malik'in *Muvatta'*ı, İmam Ebu Hanife'nin Ebu Leylâ ile ve Ebu Yusuf'un Evzaî ile tartışmaları bunun tarihsel şahitleridir.
- [10] Nizamuddin, *Ahmed, The Concept of Ahl al-Sunna*, 12.
- [11] Bk. Makdisî, *Muhakkak,* 67.
- [12] Basrî, Ebu Huseyn, *Mu'temed*, I, 383.
- [13] Karafî, *el-İhkâm,* 1-36.
- [14] Mütevelli, Abdulhamid, *Ezme*, 63.
- [15] *Age.*
- [16] Guillaume, *The Tradition of Islam,* 7.
- [17] Morgolioth, *On Moslem Tradition, Muslim World*, XI. (1912), s. 113-121.
- [18] Thomas Arnold, *The Caliphate*, Oxford, 1924, s. 12.
- [19] Wensinck, *The Importance of Tradition,* s. 3.
- [20] Wensinck, *age*, 11.
- [21] John Obert Voll, *İslâm, Süreklilik ve Değişim*, s. 26.
- [22] *Age*, s. 52-53.
- [23] *Age*, s. 53.
- [24] İbn Hanbel, *Musned*, IV. 126; Hibettullah el-Lâlkaî, *İtikadu Ehl-i's-Sunne*, I. 75; Hâkim, *Mustedrek,* I. 176.
- [25] Nagel, Tilman, *Hadis ya da Tarihin İmhası*, s. 166.
- [26] Fück, *The Role of Traditionalism in Islam,* s. 99-101.

- [27] *Age*, s. 3.
- [28] George Makdisî, *Remarks on Traditionalism*, s. 77.
- [29] Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, II. 164.
- [30] 9. Tevbe, 128.
- [31] İbn Haldun, *Mukaddime*, 488.
- [32] Fazlur Rahman, *İslâm*, 349.
- [33] Ebu Şehbe, *Dîfâun Ani's-Sunne*, 110.
- [34] Sıbaî, Mustafa, *es-Sunne ve Mekânetuhâ fî't-Tesrî'i'l-İslâmî*, 221.
- [35] Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasından Metodoloji Sorunu*, 210.
- [36] Kösoğlu, Nevzat, "Yeni Bir Kültür ve Medeniyet Ayırımı", *Türk Yurdu*, XVIII, sayı: 127-128.
- [37] *Age*
- [38] 68. Kalem, 4.
- [39] Gazalî, *Menhûl,* 226.
- [40] *Age*, 226.
- [41] *El-Mustasfa,* II. 217.
- [42] Gazalî, *El-Mustasfa,* II. 218.
- [43] Gazalî, *Kitabu'l-Erbain*, 55.
- [44] *Age*, 56.
- [45] *El-Erbain,* s. 58.
- [46] Ebu Davud, *Tıbb,* s. 3.
- [47] İbn Mace, *Tıbb,* s. 22.
- [48] *El-Erbain,* s . 60-61.
- [49] Gazalî, *age*, 61; Mackeen Abdulmecid, "Some Thoughts on the Meaning of "Following The Sunna", *Islamic Quartely*, 241-249.
- [50] Gökalp, Ziya, *Hars ve Medeniyet*, s. 12-16.
- [51] El-Lâlkaî, *İtikadu Ehl-i's-Sünne*, I. 36; Kutlu, Sönmez, *Ehl-i Hadisin İman Anlayışı,* s. 16-24.
- [52] Müslim, *İman*, I.63.
- [53] Hakim, *Müstedrek,* I.51; Ebu Davud, *Sünen*, IV. 75; İbn Hanbel, *Müsned*, I.173; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, V. 228.
- [54] Buhari, Taharet, 1.
- [55] İbnu'l-Carud, *el-Munteka*, I.23; İbn Huzeyme, *Sahih*, I.49; Hakim, *Müstedrek*, I.224.
- [56] Ebu Davud, *Sünen,* III.345; Taberani, *el-Kebir*, IV.170
- [57] Müslim, III.1607; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, V.80; Taberani, *Evsat*, IV.56; İbn Hanbel, *Müsned*, II. 415.
- [58] Hadisçilerin tasniflerini meydana getirirken bunu hiç düşünmedikleri söylenemez. Nitekim Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: "Bir hadisin bütün tariklerini bir araya getirmediğiniz sürece onu anlayamazsınız; hadisin farklı tarikleri birbirini tefsir eder." [Hatib, *el-Cami li Ahlâki'r-Ravi*, II, 212] Ali İbnu'l-Medini ise "Bir konudaki bütün tarikler bir araya getirilmeden rivayetin hatasız anlaşılmaz." [*age*, II, 212] derken resmin bütünlüğünü aramak gerektiğini ifade etmiştir. Yahya b. Main'in "Biz bir hadisi otuz vecihten yazmazsak onun ne ifade ettiğini anlayamazdık" [*ay*] sözü, bugün hâlâ bizim için de geçerliliğini devam ettirmektedir. İbn Dakiki'l'İd ise şöyle der: "Doğru olan aynı hadisin bütün tariklerini toplamak ve farklı tarikleri birbiriyle denetlemektir. Hadisten kastedilen maksat ancak bu şekilde ortaya çıkar." [İbn Dakik, *el-İhkâm*, I, 16.] Ancak bu işin rivayet ve tasnif dönemlerinde ne kadar güç olduğu tahmin edilebilir. Her hadisçinin sadece kendi kriterlerini esas alması da bunu güçleştirmiştir.
- [59] Bu konuda geniş bilgi için bk. Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 196-331. 10